

téaire du moyen âge, LXIII, Paris 1988, s. 23-99; Dimitri Gutas, "Ibn Tufayl on Ibn Sina's Eastern Philosophy", *Oriens*, XXXIV (1994), s. 222-241; Lawrence L. Conrad, "An Andalusian Physician at the Court of the Muwahhids: Some Notes on the Public Career of Ibn Tufayl", *Al-Qantara*, XVI/1, Madrid 1995, s. 3-13; A. Adnan Adıvar, "İbn Tufeyl", *İA*, V/2, s. 829-831; B. Carra de Vaux, "İbn Tufayl", *EJ²* (İng.), III, 957; Abdurrahman Bedevî, "Hay b. Yağzân li'bn Tufeyl", *Tİ*, I, 211-222; Juan Vernet – Julio Samsó, "The Development of Arabic Science in Andalusia", *Encyclopedia of the History of Arabic Science* (nşr. Roshdi Rashed), London 1996, I, 266-267.

İLHAN KUTLUER

İBN TÛMERT

(ابن تومرت)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh
b. Tûmert el-Berberî es-Sûsî
(ö. 524/1130)

**Muvahhidler Devleti'nin kurucusu,
dini ve siyasî lider.**

471 (1078) veya 474 (1081) yılında Fas'ın Anti Atlas dağlarındaki Sûs'ta doğdu. Hem anne hem baba tarafından Masmûde Berberîleri'ne mensuptur. Buna rağmen sonraları onu halkın gözünde yüceltmek ve devlet kurma çabalarını desteklemek amacıyla öğrencileri tarafından nesebinin Hz. Peygamber'e ulaştığı iddia edildiyse de ortaya kesin kanıtlar konulmamıştır (Abdülmeccid en-Neccâr, s. 24-30). Hayatının yaklaşık ilk otuz yılı hakkında bilgi bulunmamaktadır. İbn Haldûn'a göre öğrenme konusunda son derece hırslı idi; devam ettiği camilerde çok miktarda mum yakıp okuduğu için Berberîce "Esâfû" (ışık) lakabıyla anılmış ve emsali arasında temayüz etmiştir (*el-İber*, VI, 465). Mağrib'de Murâbitlar Devleti döneminde kötüye giden durum, ahlakî ve içtimaî çöküş, Kur'an ve hadisten uzaklaşma, Allah'ı insan şeklinde tasavvur eden Mücessime akidesinin hâkimiyeti İbn Tûmert'in ilk gençlik yıllarında dikkatini çekmiş ve toplumun mutlaka ıslah edilmesi gerektiği hususunda kesin bir karara varmasına yol açmıştı. Düşüncelerini gerçekleştirmek için bilgisini geliştirmek ve İslâm dünyasının durumunu yakından görmek amacıyla 499 (1106) yılında Kurtuba'ya (Cordoba) gitti. Burada kaldığı bir yıl içinde Kurtuba Kadısı Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hamdîn'in derslerine devam etti. Daha sonra Doğu İslâm dünyasına gitmek için Tunus'un Mehdiye şehrine ulaştı ve bir süre Ebû Abdullah el-Mâzerî'nin ilim meclislerine

devam etti. Mehdiye'den İskenderiye'ye geçen İbn Tûmert, İbn Ebû Rendeka et-Turtûşî ile buluştu ve ondan bilhassa Mâlikî fıkıhına dair bilgiler aldı. Ardından Bağdat'a gitti; Kiyâ el-Herrâsî'den usul, hadis, fıkıh, kelâm ve hilâf ilmi. Şâfiî âlimi Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî'den fıkıh ve fıkıh usulü, Mübârek b. Abdülcebbar'dan hadis tahsil etti; Ebû Abdullah Muhammed b. Mansûr el-Hadramî'den İmam Mâlik'in *el-Muvafta'* adlı eserini okudu. Onun Bağdat'ta Gazzâlî ile buluşup öğrencisi olduğu, Kurtuba Kadısı İbn Hamdîn'in tahrikiyle *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'in Murâbitlar'ın hâkim olduğu beldelerde resmen yakıldığını kendisine haber verdiği ve Murâbitlar'ı ortadan kaldırmak için ondan mânevî destek istediği hemen hemen bütün kaynaklarda zikredilmekteyse de bu rivayetler güvenilir görülmemektedir. Zira Gazzâlî'nin 499 (1105-1106) yılında Nişâbur Nizâmiye Medresesi'ndeki derslerine başladığı ve bir daha Bağdat'a dönmediği belirtilmektedir (Abdülmeccid en-Neccâr, s. 73-83). Nitekim İbnü'l-Esir ile İbn Haldûn da söz konusu görüşmenin gerçekleşmediğini kaydetmektedir (*el-Kâmil*, X, 569; *el-İber*, VI, 226).

Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker konusu üzerinde ısrarla duran ve karşılaştığı kişilerle bu hususu tartışan İbn Tûmert, hac görevini de ifa ettiği on yıllık bir seyahatten sonra 510 (1116) veya 511 yılında İskenderiye'den Mağrib'e döndü. Yolculuk esnasında çevresindeki insanların dinî emir ve yasaklara uymasını sağlamak amacıyla gösterdiği çabalar zaman zaman huzursuzluğa sebep olmuşsa da ilim ve takvâsi birçok kimse üzerinde müsbet tesirler meydana getirmiştir. Ancak Trablusgarp'ta Mağrib fukahasını eleştirmesi, ayrıca düşüncelerini yaymaya çalışması onun sürgün edilmesine yol açtı. Bu arada bazı kimselerin İbn Tûmert'i benimsedikleri ve onun davasına katıldıkları da görülmektedir. Muhtemelen Tunus yolculuğu esnasında kendisiyle tanışıp ona bağlanan, Beyzak lakabıyla anılan Ebû Bekir b. Ali es-Sanhâcî bunlardan biridir. Aziz b. Mansûr zamanında Bicâye'ye (Bougie) giden İbn Tûmert, burada görülen bazı âdetlerin İslâm'a uymadığını ve değiştirilmesi gerektiğini ısrarla savundu. Bir komplo ile kendisinin öldürülmek istendiğini öğrenince Bicâye'den ayrılarak Mellâle'ye gitti. Bu şehirde ilk öğrencisi ve daha sonra halefi durumuna gelecek olan Abdülmü'min el-Kûmî ile tanıştı. İbn

Tûmert'in saygın kişiliğiyle Abdülmü'min'in idarî ve askerî zekâsının birleşmesi Muvahhidin hareketine temel teşkil etmiştir.

İbn Tûmert'in mücadeleleri devamlı sürgünle neticeleniyordu. Öğrencileri ve mensupları ile birlikte Mağrib'e doğru yola çıkınca Venşeris'te kendilerine Beşir lakabıyla anılan Abdullah b. Muhsin el-Venşerîsi katıldı; Tilimsân ve Emlîl'den sonra Fas'a ulaştılar. İbn Tûmert, Fas şehrinde usûlü'd-dîn üzerine Eş'arî mezhebine göre ders vermeye başladı. Burada öğrencileri kendisine "Sûs fakihî" lakabını verdiler. Fakat aynı günlerde fakihlerle münazarada bulunan İbn Tûmert akli ilimler alanında onlara üstünlük sağlayınca fakihler valiye başvurdular ve kendisini şehirden uzaklaştırdılar. İbn Tûmert, Murâbitlar'ın merkezi Merakeş'e gitti; burada da Eş'arî düşüncesini yaymaya ve kötü gördüğü hususlarla mücadele etmeye başladı. Ancak sert hareketleri Emîr Ali b. Yûsuf b. Tâşfîn ile arasının açılmasına sebep oldu ve Ağmat'a sürüldü. Ağmat'tan kendi kabilesinin yaşadığı bölgeye ulaşip bir süre kaldıktan sonra Tinnellel şehrine gitti. O zamana kadar bir lider yahut siyasî otoriteye karşı bir isyancı gibi görülmeyip sadece dinî görevlerini yerine getiren bir insan olarak kabul edilen İbn Tûmert'in hayatında yeni bir devre başlamış oldu. Tinnellel'de emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker faaliyetlerine devam etti; Ali b. Yûsuf b. Tâşfîn'in Merakeş'e dönme davetini reddederek Murâbitlar'a karşı açık bir isyan hareketi başlattı. Burada fikirlerini benimseyen Hezerce kabilesinin reisi İsmâil İcîc'in şahsında kuvvetli bir destek buldu. Giderek düşünceleri benimsendi ve civardaki kabilelerin Murâbitlar'a karşı duyduğu hoşnutsuzluk onun çok sayıda gücün lideri olmasını sağladı. Bu sırada kendini mehdî ilân etmeyi planlayan İbn Tûmert, 515'te (1121) İcilliz'deki Gârûlmukaddes adlı bir mağaraya çekildi ve Mağrib'de mehdînin ortaya çıkmasının çok yakın olduğunu yaymaya başladı. Aynı yıl mehdîliğini ilân etti; öğrencisi Abdülmü'min ve yanındaki dokuz kişi onun mehdî olduğunu, hayatları boyunca kendisine sadık kalacaklarını bildirdi. "el-Mehdiyyü'l-ma'lûm, el-imâmü'l-ma'sûm, kâimü'z-zamân, el-kâim bi'l-hak, el-kâim biemrillâh, ed-dâif ilâ sebîlil-hak" gibi unvanlarla anılmaya başlayan İbn Tûmert mensuplarından bir ağacın altında biat aldı. Allah'ı cisim olarak kabul edip yaratılmışlara benzettikleri,

zulüm yaptıkları, fesat çıkardıkları, insanların canlarına ve mallarına kastettikleri, dolayısıyla dinden çıktıkları gerekçesiyle Murâbitlar'a karşı Abdülmü'min el-Kûmî ve Ebû Muhammed el-Beşîr kumandasında şiddetli bir mücadele başlattı. Bütün Masmûde kabilelerinin kendisini desteklemeye hazır olduğu iki yıl boyunca Anti Atlas bölgesi ve Sûs'ta çok sayıda çarpışma meydana geldi. Murâbitlar'ın güçlerini artırma çabalarına karşı İbn Tûmert, daha iyi bir savunma ortamına kavuşmak için 517 (1123) yılında Tinmelle'e intikal etti ve şehir halkını çıkarıp buraya yerleşti. Artık İbn Tûmert, Hz. Peygamber'e ve taraftarları da aşere-i mübeşşereye benzetiliyor, seferlerine "megâzi", 515'te (1121) yapılan biata "Rıdvan biati", Tinmelle'e intikaline de "hicret" deniliyordu.

Tinmelle'de mânevî temelleri atılan devlet, bünyesindeki kabilelerin farklı statülere ayrıldığı federal bir birlik niteliğindedir. İbn Tûmert'in ölümüne kadar devam eden bu derecelenmede zirvede mehdînin kabilesi olan Herga ve sırasıyla Tinmelle kabileleri, Hintâte, Masmûde ve diğerleri gelmekteydi. Bu arada İbn Tûmert, toplumun işlerini yürütmek üzere her birinin başında kendisinin bulunduğu üç meclis kurdu. 1. Onlar meclisi. Mehdîye en yakın on kişiden teşekkül eden bu meclis hükümet gibi faaliyet göstererek kararlar verir, bunları yürütür, siyaset ve akıdeyle ilgili planları düzenlerdi. 2. Elli-ler meclisi. Kabile reislerinden oluşan bu meclis danışma kurulu niteliğindedir. 3. Yetmişler meclisi. Daha geniş anlamda bir danışma organıydı. Bunların dışında İbn Tûmert taraftarlarını idarî, askerî ve meslekî bakımdan birtakım teşkilâtlara ayırmıştır (Abdülmeccid en-Neccâr, s. 116-117).

İbn Tûmert'in bundan sonraki birkaç yılı ordu içinde dayanışmanın artırılması ve yayılması çabalarıyla geçti. Murâbitlar'ın Endülüs'te ortaya çıkan bazı problemlerle meşgul olmaları Muvahhidler'in işini kolaylaştırırken kendi aralarında baş gösteren ihtilâfları da güçlendirdi. Büyük ihtimalle hareketin çok süratli gelişmesiyle birlikte beliren sabırsızlık, İbn Tûmert'in yolundan uzaklaşan ayrılıkçı yahut şüpheli kişileri ortadan kaldırma prensibinin ana sebebinin teşkil etmiştir. Onun Beşîr el-Venşerîsi'ye, ihlâs ve samimiyetinden şüphelendiği kişilerin ayıklanarak öldürülmesini emretmesinin Mu-

vahhidler arasındaki huzursuzluğu artırdığı sanılmaktadır.

İbn Tûmert, Merakeş'i ele geçirmek için 524 (1130) yılında Ebû Muhammed el-Beşîr'in kumandasında büyük bir sefer başlattı. Fakat şehri altı hafta süreyle kuşatan Muvahhidler başarılı olamadılar ve Onlar meclisinin beşinin öldüğü Buhayre yakınındaki savaşta yenildiler. Bu yenilgi, Muvahhidler üzerinde büyük bir psikolojik tesir bırakmasına rağmen hareketi durduracak bir sonuç doğurmadı. İbn Tûmert bu mağlûbiyetten birkaç ay sonra 14 Ramazan 524 (21 Ağustos 1130) tarihinde öldü. Yakın arkadaşları ölümünü halefi Abdülmü'min'in ilân etmesine kadar üç yıl süreyle gizlediler. Cenazesi daha sonra Tinmelle'de defnedildi.

Görüşleri. Kendisini dinî mânada bir ıslahatçı, Kitap ve Sünnet'e bağlı bir lider olarak gören İbn Tûmert, akidesinde tevhid ve imâmet doktrinine özel bir yer vermiştir. İman için yegâne asıl olarak gördüğü bilgiyi "sayesinde gerçeklerin ve özelliklerin birbirinden ayırt edildiği kalpteki nur" şeklinde tanımlamış, böylece nesne ve olayların mahiyetlerinin değil ancak özelliklerinin bilinebileceğine işaret etmiştir. Öte yandan onun "kalpteki nur" ifadesinden hareketle vehbî bilginin yanı sıra akıl, nakil ve duyular yoluyla elde edilen iktisâbî bilgiyi de kabul ettiği anlaşılmaktadır.

İbn Tûmert'in tevhid doktrinine çok önem vermesi taraftarlarının Muvahhidler olarak anılmalarına sebep teşkil etmiştir. Ona göre Allah'ın varlığı akılla zaruri olarak bilinir. O'nun varlığını bilmek ve O'na iman etmek her mükellefin ilk dinî görevidir. Ancak isbât-ı vacib bilgisi, insanda doğuştan mevcut olan zaruri bilgilerden olmayıp "her fiil bir fâili gerektirir" şeklinde ifade edilebilecek illiyet gibi basit bir ilkeye dayandırılan istidlâl neticesinde oluşmaktadır. İbn Tûmert'in Allah'ın varlığını mutlak bir vücûd şeklinde izah edip zât-sifat ilişkisi hakkında açık bir görüş belirtmemesi, İbn Teymiyye ve Sübkî gibi âlimler tarafından sıfatları ta'til ederek Mu'tezile'ye tâbi olduğu şeklinde değerlendirilmişse de (*Mecmû'u fetâvâ*, XI, 484-485; *Tabakât*, VI, 117) kendisi Allah'a çeşitli selbî ve sübûtî sıfatlar nisbet etmiştir. Fakat ona göre zât ve sıfatların keyfiyetini ve birbirleriyle ilişkisini kavramakta aklın bir rolü yoktur. Dolayısıyla İbn Tûmert, sıfatlar konusunda ta'-

tîl değil teşbih ve tecsîmden kaçınan tenzihî bir yaklaşım sergilemiştir. Buna bağlı olarak Allah'a naslarda bulunanların dışında herhangi bir isim nisbet etmenin doğru olmayacağı görüşünü de savunmuştur. Ona göre naslarda geçen "yed, istivâ, nüzûl" gibi haberî sıfatlara benzetme ve keyfiyet belirlemeye çalışmadan inanmak gerekir. İbn Tûmert Allah'ın âhirette bütün müminler tarafından görüleceği, keyfiyeti hakkında konuşmadan ve teşbihe gidilmeden söz konusu rü'yetle inanılması gerektiği görüşündedir.

İmâmet doktrinine önem veren İbn Tûmert'te Şîî tesirler müşahade edilmektedir. Ona göre imâmet dinin rûkûnlerinden biridir ve imam mâsumdur. Ancak Hulefâ-yi Râşidîn'in imâmeti meşrûdur. İbn Tûmert'in mâsum imam görüşü, kendisini Berberîler'e kabul ettirme çabasının sonucu olarak görülmektedir. Mehdîliğini ilân eden İbn Tûmert'in bu konudaki görüşü de Şîa'nın anlayışına benzer. Mehdî'ye iman etmek gerekli olup bu hususta şüpheye düşen kâfirdir. Mehdî olarak imâmetini kabul eden öğrencileri vasıtasıyla halktan biat alan İbn Tûmert, sadece kendisine itaat edip yolundan gidenleri Muvahhidler olarak adlandırmış, diğerlerini kâfir saymıştır. İyi ve kötü fiilleri yapabileme gücünün insanlara Allah tarafından önceden verilmiş olduğu yolunda Mu'tezilî görüşü benimsemiş, kesbi, kuldaki kudretin mahallinde fiilin bulunması şeklinde düşünmüştür. Yaratıcı ise gerçekte Allah'tır ve bu konuda ortağı yoktur. İbn Tûmert'in bu hususta da karşıt görüşleri bir araya getirdiği söylenebilir.

Zühd ve takvâsı ile sâlihlerle benzemeye çalışan İbn Tûmert'in bu konudaki aslî prensibi kötülüğü yok etmektir. Bu düşünceyi öğrencilik yıllarında benimsemiş ve yaşadığı sürece devam ettirmiştir. İçki içenleri şiddetle cezalandırması, müzik aletlerini kırdırması, lüks elbise giyenlere engel olması bunun bir sonucudur. İbn Tûmert, Berberî İslâm telakkisinden putperestlik kalıntılarını ve dinin tasvip etmediği birçok âdeti bu prensibe göre ortadan kaldırmak istemiştir.

İbn Tûmert'e göre şer'î hükümlerin kaynağı Kitap ve Sünnet'tir. Kıyasa dayanan icthad asıl olmayıp fer'îdir. Belirli bir devirde fakihlerin icmâi ise asıldan çok fer'a yakındır. Şeriatla asıl olan icmâ Medine fakihlerinin sahih olarak nakledilen

icmâdır. Bu bakımdan Medine ehlinin devamlı olarak yaptıkları şeyler sahihtir. Aklın kanun koymada yeri yoktur. Bazı konularda farklı mezheplerin görüşlerini benimsemekle beraber itikadda daha çok Eş'arî, fıkhıta Mâlikî mezhebine bağlı olduğu belirtilen İbn Tûmert'in görüşleri incelendiğinde asıl amacının Murâbitler Devleti'ni ortadan kaldırmak olduğu görülür.

Eserleri. 1. Kitâbü E'azzi mâ yuṭlab. Adını ilk cümlesinden alan eser delil, umum-husus, ilim, akîde, imâmet, ibadetler, cihad, mehdînin alâmetleri gibi konuları ihtiva eden çeşitli risâlelerden oluşur. Yazma nüshası Paris Bibliothèque Nationale'de kayıtlı olan eser (nr. 1451), Ignaz Goldziher (Cezayir 1903) ve Ammâr Tâlibî (Cezayir 1985) tarafından yayımlanmıştır. **2. el-Mürşide. Kitâbü E'azzi mâ yuṭlab** içinde *et-Tenzihân ve't-tesbihân* adıyla yer alan tevhid risâlesidir. İbn Tûmert'in etrafındakilere Berberî diliyle okuttuğu bilinen eseri İbn Abbâd et-Tilimsânî *ed-Dürretü'l-müşide fi şerhi'l-Mürşide* adıyla şerhetmiştir. Risâleyi eleştiren İbn Teymiyye, İbn Tûmert'in sıfatlar konusunda filozoflardan etkilendiğini, Cehmiyye'ye yakın bir yol tuttuğunu, günah işleyenleri öldürmek suretiyle Hâricîler gibi hareket ettiğini belirtmektedir (*Mecmû'u fetâvâ*, XXXV, 142-143). *el-Mürşide*, Goldziher tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte neşredilmiştir (*ZDMG*, XLI, 72-73; XLIV, 168-170). **3. el-Âkîde.** Aynı kitap içinde yer alan bu risâle de Berberî diline çevrilmiş olup Mısır baskısından başka (Kahire 1328) Henri Masse tarafından Fransızca'ya çevrilerek yayımlanmıştır (Paris 1928). **4. Muḥâzzi'l-Muvaṭṭa'.** İmam Mâlik'in, Yahyâ b. Abdullah b. Bukeyr el-Mahzûmî rivayetiyle gelen *el-Muvaṭṭa'* adlı eserinin muhtasarıdır. İbn Tûmert, öğrencisi Abdülmü'min b. Ali'ye imlâ ederek meydana getirdiği bu eserinde hadislerin son râvî dışındaki râvîlerini çıkarmıştır. Bilinen dört nüshasının *Cezayir*'de olanı Goldziher tarafından *Muvaṭṭa'ü'l-İmâm el-Mehdî* adıyla yayımlanmıştır (Cezayir 1905; diğer nüshaları için bk. Hizânetü'l-Karaviyyîn, nr. 40/181; Rabat el-Hizânetü'l-âmme, nr. 840c, 1222c). **5. Muḥtasaru Şahîhi Müslim.** Yine isnadları çıkarılmış bir muhtasar olup bilinen tek nüshası Merakeş'te İbn Yûsuf Kütüphanesi'ndedir (nr. 403). İbn Tûmert'in bunlardan başka, toplam

sayısı otuz üçe ulaşan ve aralarında ölümünden kısa bir süre önce irad ettiği "vedâ hutbesi" de yer alan bazı risâleleri daha bulunmaktadır (Abdülmeccid en-Neccâr, s. 145-158).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 569-578; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 45-55; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XI, 484-485; XXXV, 142-143; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXIV, 277-289; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XIV, 37-41; XVI, 344-354; Sübkî, *Ṭabakât* (Tanâhî), VI, 117; Şâtîbî, *el-İ'tîşâm*, II, 91-92; İbn Haldûn, *el-İber*, VI, 225-229, 465; Selâvî, *el-İstikşâ*, II, 78-98; M. Abdullah İnân, *Asrû'l-Murâbitîn ve'l-Muvaḥhidîn*, Kahire 1383/1964, I, 156-217; Ebû Bekir b. Ali es-Sanhâcî, *Aḥbârü'l-Mehdî b. Tûmert ve bi-dâyetü devleti'l-Muvaḥhidîn*, Rabat 1971; Osman el-Ka'âk, *el-Âlakât beyne Tûnis ve İrân 'abre't-târîh*, Tunus 1972, s. 198-201; Muhammed Vüled Dâdâh, *Mefhûmü'l-mülk fi'l-Mağrib*, Kahire 1977, s. 131-147; Ch. A. Julien, *Histoire de l'Afrique du nord: Tunisie-Algérie-Maroc*, Paris 1980, II, 92-102; Celâl Yahyâ, *el-Mağribü'l-kebir*, Beyrut 1981, II, 769-778; Abdülazîz Sâlim, *Târîhu'l-Mağrib fi'l-âşri'l-İslâmî*, İskenderiye 1982, s. 683-692; Abdülmeccid en-Neccâr, *el-Mehdî b. Tûmert*, Beyrut 1403/1983, s. 24-30, 73-83, 116-117, 145-158, 449-450; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târîh*, Dârülbeyzâ 1405/1984, I, 245-260; J. M. Abu'n-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge 1987, s. 90; M. J. de Goeje, "Anzeigen", *ZDMG*, LVIII (1904), s. 463-484; R. Brunschwig, "Sur la doctrine du Mahdi Ibn Tûmert", *Arabica*, II, Leiden 1955, s. 137-149; G. Salinger, "A Christian Muhammad Legend and a Muslim Ibn Tûmert Legend in the 13th Century", *ZDMG*, CXVII (1967), s. 318-328; Abdullah Kennûn, "Âkîdetü'l-mürşide li'l-Mehdî İbn Tûmert", *ME*, XXXVIII/9-10 (1967), s. 915-926; Abdüllatif Ubâde, "İbn Tûmert, 'alâkatühü bi'l-Gazzâlî ve mevkiü İbn Teymiyye minh", *Mecelletü Külliyyeti'd-Da'veti'l-İslâmiyye*, VI, Trablus 1398/1978, s. 124-144; V. J. Cornell, "Understanding is the Mother of Ability: Responsibility and Action in the Doctrine of Ibn Tûmert", *St.I*, LXVI (1987), s. 71-103; M. Fletcher, "Ibn Tûmert's Teachers: The Relationship with al-Ghazâlî", *al-Qantara*, XVIII, Madrid 1997, s. 305-330; Onur Yıldırım, "İbn Tûmert ve Muvaḥhid Davası'nın Oluşumu", *TTK Belleten*, LXII/234 (1998), s. 403-421; René Basset, "İbn Tûmert", *IA*, V/2, s. 831-833; J. F. P. Hopkins, "Ibn Tûmert", *EP* (İng.), III, 958-960; Yahyâ Hüveydî, "E'azzü mâ yuṭlab li-Muḥammed b. Tûmert", *Ti*, IV, 374-386; Mecdüddin Kivânî, "İbn Tûmert", *DMBİ*, III, 155-170; Ammâr et-Tâlibî, "İbn Tûmert", *Mevsû'atü'l-ḥadâretü'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 203-212; Muhammed Elüzâd, "İbn Tûmert", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Rabat 1415/1995, VIII, 2639-2642.

ARİF AYTEKİN

İBN TÜRK

(bk. ABDÜLHAMİD b. VÂSİ' b. TÜRK).

İBN UKDE

(ابن عقدة)

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Said el-Hemdânî el-Cârûdî (ö. 332/944)

Şii hadis hâfızı.

15 Muharrem 249'da (10 Mart 863) Kûfe'de doğdu. Dördüncü ve beşinci nesilden dedeleri Benî Hâşim'in mevlâsıdır. Babası kitap istinsah etmek, edebiyat ve sarf-nahiv öğretmekle hayatını kazanan ve Şîa'nın Cârûdiyye koluna mensup olan Zeydî bir âlimdi. Sarf ve nahivde derin bilgisinden dolayı Ukde lakabıyla anıldığı için oğlu da İbn Ukde diye tanındı (Sem'ânî, IV, 214; İbnü'l-Esir, II, 348). İbn Ukde 260 (874) yılı civarında hadis tahsiline başladı, öğrenimini tamamlamak için Hicaz ve Bağdat'a gitti. İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebü Müslim el-Keccî, Hasan b. Ali b. Affân, Ali b. Dâvûd el-Kantarî, İbn Ebü Hayseme gibi muhaddislerden ders aldı. Kendisinden İbnü'l-Ciâbî, İbn Adî, İbn Şâhin, Taberânî, Dârekutnî, Hâkim el-Kebîr, İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî, İbn Cüme' el-Gassânî, İbn Ziyâd en-Nisâbü'rî gibi Sünnî muhaddislerle Hârûn b. Mûsâ et-Telukberî, Ahmed b. Muhammed b. Salt gibi Şii âlimler rivayette bulundu. İbn Ukde 272'de (886) hadis öğrenmek için Bağdat'a gitti. Otuz yıl sonra yaptığı ikinci seyahatinde Bağdatlı muhaddis Yahyâ b. Sâid'in bir rivayetine karşı çıkması üzerine Yahyâ b. Sâid ve arkadaşları tarafından dönemin vezirine şikâyet edildi. İbn Ukde'yi hapsediren vezir kimin haklı olduğunu öğrenmek üzere İbn Ebü Hâtim'e mektup yazdı; İbn Ebü Hâtim'in İbn Ukde'yi haklı bulması üzerine de onu serbest bıraktı. Bu olay İbn Ukde'nin daha çok tanınmasına vesile oldu. Bağdat'a üçüncü defa Saffer 330'da (Kasım 941) gitti; Rusâfe ve Şîiler'e ait Berâsa camilerinde hadis meclisleri akdetti.

Yaşadığı dönemde Kûfe'nin en büyük muhaddis ve hâfızı, tefsir ve ricâl âlimi olan İbn Ukde âlf ve nâzil rivayetler toplamış, talebelerinden de hadis yazmıştır. Kûfe'de İbn Mes'ûd'dan sonra ondan daha güçlü bir hadis hâfızının görülmediği, özellikle Kûfeliler arasında Ehl-i beyt'in rivayet ettiği hadisleri ondan iyi bilen bir kimsenin bulunmadığı belirtilmiş, çok sayıda hadisi toplayıp ezberlediği, kütüphanesinde de pek çok kitabı yer aldığı rivayet edilmiştir. İbn Ukde 7 Zilkade 332'de (1 Temmuz 944) Kûfe'de vefat etti.

İbn Ukde sika bir muhaddis olmakla birlikte onun güvenilir sayılmadığını ileri